

24 Kasım 1924: Sadri Maksudi Atatürk'ün huzurunda

Yıl 1923, Paris'te Sorbonne Üniversitesine bağlı Slav Kavimleri Enstitüsünde Türklerin Tarihi derslerini veren Sadri Maksudi, istiklaline kavuşmuş ve Cumhuriyet ilan etmiş yeni Türkiye'yi yakından görmenin yollarını aramaktadır. Profesör Kazan Türklerindedir ve o güne kadar 1901 yılında ancak üç beş gün İstanbul'da bulunabilmişti ama yıllar boyu İstanbul ve Ankara'daki gelişmeleri çok yakından takip etmişti. Türk Ocaklarına bir mektup yazar; davet edildiği takdirde yaz aylarında konferanslar vermeyi önerir. Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Bey'den gelen cevapta bir seri konferans vermesi için onu davet etmekle şeref duyacakları ancak bu konferansların gelecek yıl 1 Kasım'dan itibaren düzenlenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir¹.

Sonunda Ankara Türk Ocağında 18 ve 21 Kasım 1924 tarihlerinde iki, daha sonra da İstanbul Ocağında da iki konferans vermesi planlanır.

Ankara'da çok zarif bir şekilde karşılanır. Yusuf Akçura kendisini Ankara'nın seçkin şahsiyetleri ile tanıştırmak üzere 13 Kasım günü bir çay ziyafeti düzenlemiştir. Bu önemli davet ertesi gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde haber olacaktır:

“Dün akşam Milli Bahçe Gazinosu'nda İstanbul mebusu Yusuf Akçura Bey Paris'ten gelen Sadri Maksudi Bey şerefine bir çay ziyafeti vermiştir. Bu ziyafette Mehmed Emin, Hüseyinzade Ali, Ferid, Hamdullah Suphi, Mahmud Esad, İhsan, Nebizâde Hamdi beyler hazırıldılar.

“Ziyafetin sonunda Yusuf Akçura Bey, Sadri Maksudi Bey'in ilmî hayatına dair hürmet ve takdirâtla dolu bir nutuk irat etti.

“Bir müddet Ankara'nın misafiri olan Sadri Maksudi Bey'in ilim ve mücahede hayatını kârilerimiz nazarında tenvir edecek bu nutku hulâsa olarak neşrediyoruz.”²

“Sadri Maksudi Bey, Kazan köylerinden birinde doğmuştur. İlk tahsil hayatını medresede geçirmiş, fıkıh öğrenmek hususundaki derin aşkı sırf dinî mahiyette olan bu ilk tahsil ile iktifa etmeyecek kadar yüksek olduğu için o, bütün mahrumiyetlerine rağmen maruz kalacağı muhakkak olan müşkilatın hepsini göze alarak Paris'e gitmiştir. İlim arayan bir genç, Paris'e geldiği gün en basit şeyleri söyleyecek kadar Fransızca bilmiyordu. Fakat bu vaziyet onu en çetin bir tahsil hayatına atılmaktan men etmedi. Bir taraftan Fransız lisanını öğrendi, diğer taraftan Paris Darülfünunu Hukuk Şubesini doktor rütbesiyle bitirdi.

“Sadri Maksudi Bey aynı zamanda Rus Hukuk Medresesinden de doktorluk şهادetnamesiyle mezundur. Misafirimizin takdir ile hayret ile nazar-ı dikkati celp eden en belli başlı seciyeleri arasında çalışmak hususundaki büyük sebatını zikretmek icâb eder. O bütün ömründe bir dakika ilim peşinde koşmaktan hâlî kalmamıştır. Son zamanlarda Sadri Maksudi Bey, Finlandiya'dan İsveç'e, oradan İngiltere'ye ve nihayet Fransa'ya geçerek Paris Darülfünunu'nda kendi gayretiyle bir Türk Tarihi kürsüsü ihdâs ettirmeye muvaffak oldu. Bir seneden beri bu dersleri Türkiyat meraklılarına tedris etmekle meşguldür. Şüphesiz Sadri Maksudi Bey, İstanbul'u ve

¹ Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı 1991

² “Yusuf Akçura Bey'in Çay Ziyafeti”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1272, 14 Teşrin-i sani 1924, s. 3.

Ankara'yı ziyaret etmek arzusundan fâriğ olamazdı. Paris Türk Yurdu, bu ziyaretten Türk Ocakları Merkezi heyetini ve İstanbul Ocağı'nı haberdar etti.

“İstanbul Ocağı, İstanbul ve Ankara ocakları muhterem müderrisin istihkak ettiği alaka-i muhabbeti göstermeyi aziz bir borç bildiler. Ankara Ocağı, ayrıca müderrisin İstanbul'a geldiğinden haberdar olur olmaz hususî bir davetle ondan Türk Tarihi hakkında birkaç konferans recâ etti. Ben de bu fırsattan istifade ederek, Sadri Maksudi Bey'in aranızda en eski aşinası sıfatıyla, sizi kendisiyle tanıştırmak için bu sofraya içtimamı tertip ettim. Arkadaşımızın burada geçireceği günlerin kendisi için en mesud hatıralara vesile olacağını tam bir itminân ile düşünüyor ve uzun seneler ayrılıktan sonra onu tekrar bulmaktan mütevellid saadetimi hararetle beyan ediyorum”.

Bu arada Sadri Maksudi, Ankara'ya gelir gelmez Gazi ile tanışmak için randevu talep etmişti. İki konferansını³ verdikten sonra 24 Kasım 1924 günü Gazi'nin huzuruna kabul edilir. Gazi Paşa'ya geçmişi ve kişiliği hakkında bilgi verilmişti. Görüşme Gazi'nin Sadri Maksudi'ye sorduğu sorularla geçer. Görüşmenin sonunda Türkiye'ye gelmesi teklif edilir:

“Görüyorsunuz, devleti yeniden kuruyoruz. Her şeyi yeni baştan yaratmak gerekiyor. Sizin gibi adamlara ihtiyacımız olacak. Gelin, Türkiye'de vazife alın.” (Adile Ayda 134)⁴

O gün Gazi Paşa'nın huzurundaki Üniversite profesörü 47 yaşında, Osmanlıca, Rusça, Latince, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça dillerine vakıf, Çin, Rus, Bizans, İran ve İslamiyet öncesi Türk topluluklarına ait kaynakları kullanan bir bilim adamı idi.

Ama o sadece bir bilim adamı değildi. Kendisini Türklerin tarihini incelemeye adanması 40 yaşına kadar sürdürdüğü siyasi liderlik döneminden sonra başladı. Sadri Maksudi ömrünün en verimli yıllarını Kazan Türklerinin hakları için mücadele ile geçirdi. Ama her daim meşruiyeti ön planda tutmayı, demokratik kararların desteğinde hareket etmeyi ve milleti ile ilgili stratejileri uzun vadeli hedeflere göre kurmayı önemsendi. Bu yolda Rusya Müslümanları kongrelerinde muhalif gruplarla yüzleşmeyi, zaman zaman yenilgiyi kabullenmeyi, yine de ana hedeften vazgeçmemeyi bilmişti.

Sovyet yöneticilerinin 2 Kasım 1917 tarihinde, Lenin ve Stalin'in imzasını taşıyan, tarihi bildirilerinde "Rusya halklarına, hiç bir kamu kuruluşundan izin alınmaksızın ayrılarak bağımsız bir devlet kurulmasını da kapsayan serbest öz-yönetim" sözü veriliyordu. Bu duyuru pek çok tabi milliyeti harekete geçirmiş, umut vermişti. Ancak Bolşevikler mutlak üstünlüğe kavuşur kavuşmaz bu sözden vazgeçti. Ama Rusya Müslümanları demokratik yöntemlerle kongrelerini yapmış, bir Temsil Heyetinden oluşan Meclisleri ile Milli İdarelerini kurmuş ve Sadri Maksudi'nin kaleme aldığı anayasalarını onun Meclis Başkanlığı altında yürürlüğe koymuşlardı.

³ Bu konferansları daha sonra Türk Yurdu Dergisinde yayınlanmıştır. <https://sadrmaksudi.org/wp-content/uploads/2023/02/turk-birligi-eski-turklerde-dil-ve-hars-birligi-agustos-1925-sayi-11-s.396.pdf> dan temin edilebilir.

⁴<https://sadrmaksudi.org/wp-content/uploads/2023/02/Sadri-Maksudi-Arsal-Hayat-Hikayesi.pdf>

3 Mart 1918 günü Brest Litovsk Anlaşması imzalanır, Rusya harpten çekilir. Ufa şehri Nisan 1918'de Bolşevik idaresine geçer. Arkasından 25 Nisan 1918 günü Moskova'nın kararı ve mahalli Sovyet teşkilatı tarafından baskın yapılarak Milli Meclis idaresi feshedilir.

Kırk yaşına kadar sürdürdüğü siyasi liderlik döneminden sonra Paris Konferansı'nda hasretini çektiği bağımsızlığa ve demokratik düzene ulaşmanın bütün yolların kapandığını gören Sadri Maksudi, yönünü değiştirecek, siyasi davasını rafa kaldırıp kadim Türk tarihi üzerine bir kitap yazmaya odaklanacaktı.

Bugünün gözüyle baktığımızda Sadri Maksudi'nin Ankara'ya gelmesi önemli bir beşeri varlık transferi idi. Şahsında maddi ölçülerle ölçülemeyecek çapta bir bilimsel yatırım vardı. Atatürk "investment in human capital" dediğimiz tercihleri çok iyi biliyordu.

Sadri Maksudi Kasım 1924'te Ankara'ya Türk Ocaklarında konferans vermeye geldiğinde, hilafete son verilmiş, şeriat mahkemeleri kaldırılmış ve 20 Nisan 1924 tarihinde Cumhuriyet'in ilk anayasası kabul edilmişti. Ancak devrimlerin yasal altyapıları henüz tamamlanmamıştı. Bu yönde atılan adımlar Medeni Hukuk alanı ile başlamış, Türk Borçlar Hukuku ve Türk Medeni Kanunu'nun İsviçre'den alınarak tercüme edilmesine karar verilmişti. Ancak bu aşamada, yeni hukuku oluşturacak, uygulayacak ve geliştirecek bir eğitim kurumuna ihtiyaç vardı.

Atatürk'e Bağlılığı

Sadri Maksudi'nin Atatürk'e duyduğu hayranlık çok yönlü idi. 1928 yılında Milliyet Gazetesi'nin yaptığı bir ankete verdiği cevapta⁵ Gazi'nin tarihi rolünü ve büyüklüğünü layıkıyla anlamanın mümkün olmayacağı düşüncesini ifade eder. Ona göre Gazi'nin en büyük eseri, Türk milletinin bağımsız bir millet olarak yaşamasını sağlamanın yollarını bulup gerçekleştirmesidir. Milleti fiilen kurtarmıştır. Bununla kalmamış Türkün yaşamasını temin için gereken fikri, medeni, sosyal ve hukuki bir devrim gerçekleştirmiştir.

1925 yılında ailesi ile Ankara'ya yerleşen Sadri Maksudi Cumhuriyet döneminde 1957 yılına kadar başta Türk Hukuk Tarihi araştırmalarını başlatmakla pek çok değerli katkıda bulundu. Bugün ne yazık ki Sadri Maksudi hakkında en çok bilinen konu Denizbank olayıdır. Özetle Mecliste Denizbank yasa tasarısı tartışılırken Sadri Maksudi Denizbank kelimesinin Türkçenin kurallarına uygun olmadığını, yerine Deniz Bankası teriminin daha uygun olacağını ifade eder ve teklifini yazıya dökerek Başbakanlığa bir takrir verir. Ona, Denizbank adının Atatürk tarafından verildiği söylenince fikrinden vazgeçmeyip "Hakikat değişmez ki" cevabını verir. O akşam (24 Aralık, 1937) Sadri Maksudi'nin bu ifadesi Atatürk'e yetiştirilir ve talimatı üzere radyoda onu ağır eleştirilen konuşmalar yayınlanır.

Bu tarihlerde Atatürk'ün hastalığı ilerlemektedir. Tekrar karşılaşma imkânları olmaz. Hikâyenin sonu pek az bilinir. Oysa o olaydan sonra TBMM tutanaklarında görüleceği üzere Sadri Maksudi konuya açıklık getirmiştir:

"Arkadaşlar; Atatürk hakkındaki kanun Adalet Komisyonunda konuşulurken ben bu kanunun aleyhinde idim. Bunun en esaslı sebebi yazılışındaki kusur ve noksanlardı. Bu noksanları bertaraf etme arzusu idi, Atatürk hakkında kanunun kusursuz bir halde çıkarılması idi, diğer tabirle Atatürk'e karşı beslediğim hürmet ve hayranlıktı.

⁵Milliyet Gazetesi, "Gazi'nin En Büyük Eseri Nedir?", 9 Temmuz 1928.

“Böyle olmasına rağmen komisyondan sonra birçok arkadaşlar yüzüme karşı, siz Atatürk kanunu aleyhindediniz çünkü siz (Denizbank) meselesinden dolayı Atatürk’e muğbersiniz, dediler.

“Arkadaşlar sizden üç dakikalık müsamaha istirham ediyorum. Bu müsamahayı Atatürk’e olan sevgimi ifade edebilmek için rica ediyorum.

“Arkadaşlar ben bir Türk münevveri sıfatıyla ve milletlerin inkişafında, tekâmülünde büyük şahısların rolü hakkında bir fikir sahibi arkadaşınız sıfatıyla, hiçbir zaman Atatürk aleyhinde olamam ve buna imkân yoktur. Nasıl olabilir?

“Arkadaşlar, Atatürk’ün rolünden bahsetmeye lüzum yoktur. Atatürk, bizim kurtarıcımız, halaskarımızdır. Atatürk aynı zamanda bu milletin hayatında birbirinden mühim islahatı tahakkuk ettiren bir dâhidir. Bir tarihi şahsiyettir.

“Atatürk yalnız bizim tarihimizde değil, beşeriyet tarihinde dahi nadir zuhur eden şahsiyetlerden biridir.

“Bu şahsiyet hakkında hiçbir Türk münevverimizin ruhunda ona karşı hayranlık ve hürmetten başka bir hissin bulunmasına imkân yoktur.

“Arkadaşlar, Denizbank meselesi hakkında yarım dakika müsaadenizi istiyorum.

“Bu bir efsanedir. Denizbank meselesinde vaziyet şudur arkadaşlar: Atatürk’ün hastalığı başladığı zaman onun neşesiz bir zamanından istifade eden fesatçıların iftiraları neticesinde husule gelen bir ani feverandan ileri gelmiştir.

“Arkadaşlar, Denizbank hadisesi, ne benim ruhumda ne de Atatürk’ün bana karşı münasebetinde hiçbir değişiklik yapmamıştır. Denizbank hadisesinden bir hata sonra, bugün bütün milletin iradesiyle Devlet başına getirdiğimiz büyük şahsiyet, o zamanın Başvekili beni Başvekil odasında kabul ederek bana: Sadri Maksudi, müteessir olmayınız, üzülmeyiniz, Atatürk’ün size karşı hürmet ve teveccühü bakidir, demişti.”⁶

Hamit Ziya Koşay’ın bir anısı da bize gösteriyor ki Sadri Maksudi 76 yaşında yürüme zorluğu çektiği bir dönemde dahi Atatürk’ün na’şının Anıt Kabir’e taşınma törenine katılma gayreti içinde olmuştur.

“Sadri Maksudi Arsal dışarıdan sağlam gözükmesine rağmen, fırtınalı hayatı ve ruhi acıları onu çökertmişti. 1952 yılında Atatürk’ün mübarek na’şısı Muvakkat Kabir’den Anıt Kabir’e yerleştirilirken Etnografya Müzesi müdürü idim. On yıldan fazla meslektaşlarımla Muvakkat Kabrin türbedarlığını yapmıştım. Bir aralık yas törenine katılanlar arasında Sadri Maksudi gözüme ilişti. O da beni görmüş olacak ki yanıma geldi. “Ayaklarım rahatsız olduğu için Anıt Kabir’e kadar üç kilometre yolu yürüyemeyeceğim. İstirahat için bir yer gösterir misin?” dedi. Onu kütüphaneye götürdüm”.⁷

⁶ 25 Temmuz 1951, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar hakkında kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu. T.B.M.M. Tutanak Dergisi IX. Dönem, 104. Birleşim,

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c009/tbmm09009104.pdf>

⁷ Umur, Ziya, “Sadri Maksudi Arsal’ı anarken”, *Türk Kültürü Dergisi*, Mart 1967